

УДК 94(477)«1299/1939»

Н. Т. Гогохія

**СИМВОЛІЧНИЙ ПРОСТІР ТОТАЛІТАРНИХ МАСОВИХ СВЯТ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТКУВАННЯ 1-ГО ТРАВНЯ В РАДЯНСЬКІЙ
УКРАЇНІ У 1929–1939 РР.)**

Свята структурують життя людини, супроводжуючи від початку до кінця життя, вони відіграють важливу роль в процесі її інтеграції в соціум. Утверджуючи соціальні порядки, норми, художні та етичні ідеали, свято, таким чином, прилучає суспільство до традиції [1, с. 15]. І ця властивість свята повною мірою була використана в період кінця 1920–1930-х рр., коли свята стали одним з найважливіших елементів офіційної культури. Елементом настільки важливим, що їх підготовка та проведення вважалися однією з першочергових справ і міцно зайняли своє місце серед таких питань черги денної, як хлібозаготівлі, будівництво нових об'єктів промисловості, колективізація тощо всіх партійних та радянських органів від сільради до ЦК.

Радянська історіографія вивчала роль свята в розвитку радянської культури та мистецтва [2; 3; 4]. Сьогодні російські вчені досить плідно вивчають святкову культуру на регіональному рівні [5; 6; 7]. Серед сучасних закордонних дослідників необхідно назвати німецького історика М. Рольфа, чия робота "Радянські масові свята" нещодавно побачила світ російською мовою [8]. В ній автор простежив процес створення в Радянському Союзі "червоного календаря" та формування специфічної культури масових свят, за допомогою яких диктатура прищеплювала суспільству свої ідеологічні та культурні стандарти. М. Рольфу зразком у підготовці та проведенні свят слугувала Москва, з якою він порівнює святкування у провінції – Воронежі, Новосибірську та Кемерові, архівами яких автор користувався. Святкова ж культура українського суспільства тільки починає потрапляти у поле зору українських істориків [9; 10], її розвиток в період становлення тоталітаризму є проблемою маловивченою, тому науково актуальною. Отже, предмет нашого дослідження – тоталітарна культура святкування. Мета дослідження – з'ясувати характер впливу радянських масових свят на українське суспільство 1930-х рр.

Квінтесенцією тоталітарного свята сталінської доби, яке мало найефективніший вплив на суспільство, можна вважати масові демонстрації – грандіозні багатотисячні марші з портретами "вождів" перед трибунами, де привітно посміхались ті самі "вожді", що здавались такими близькими й майже рідними усім пролетарям країни. Сценарії таких свят почали розроблятися з перших років радянської влади, вони включали загальні збори з обов'язковими доповідями, концертом, врочистим маршируванням містом. Одним з перших свят, відзначених новою владою, стало Перше травня. У 1918 р. в усіх контрольованих владою російських місцевостях

відбулись багатолюдні мітинги, демонстрації, на яких виступали відомі більшовицькі лідери, робітники та військові. Вулиці та будинки міст і сіл були прикрашені прапорами, плакатами з революційними гаслами. У Москві в цей день з'явилась одна з перших радянських емблем "Серп и Молот", що потім стала основою Державного гербу СРСР [11].

У 1930-х рр. свято Першотравня вже мало свою усталену форму святкування, свої атрибути і активно виконувало функцію пропаганди нового способу життя. Свято Першотравня мало безліч змістів і підтекстів, частина з яких були очевидними, підкресленими організаторами, частина – дещо прихованими, але не менш впливовими. Насамперед, зрозуміло, що це було інтернаціональне свято праці, наголос робився на солідарності з трудящими усього світу. Цю солідарність населенню пропонувалось висловити масштабно, глобально і пафосно – йдучи багатотисячними колонами одночасно по всьому простору радянської країни. "Розтягувалися ланки живих людських ланцюгів з широко розгорнутими крилами знамен, поспішали музиканти, діти-піонери, комсомолки в червоних хустинках, робітники, школярі і всі вони швидко зливались у стрункі рухливі колони..., – писав кореспондент Луганської обласної газети, описуючи "першотравневе всесвітнє свято міжнародної солідарності, свято праці..." у 1929 р. [12, с.8]. Привітання від ЦК, ВУЦВК та Раднаркому у Луганську висловив І. Шліхтер, який у промові згадав про "тяжку боротьбу наших закордонних братів зі своїми гнобителями, про жертви, що надихають вірою в кінцеву перемогу [12, с.8]. Отже, це було і свято вшанування пам'яті жертв революційної боротьби у всьому світі: "Ми на зміну всі підемо, клятву здійснимо травневу", – співали піонери, йдучи святковими вулицями міст [13, с.7.]. Тема боротьби пролетарів усього світу лишалася весь час лейтмотивом свята. Розповіді про демонстрації робітників у капіталістичних країнах обов'язково супроводжували святкові матеріали у пресі [14, с.1]. Для кращого сприйняття ці гасла продукувалися українськими поетами у віршованій формі:

Нашій славній дружній пісні
Понад світом вирувати.
Ворогам її повік не схоронить.
На всіх землях наші друзі
Дзвінко-голосно вітають,
кожне серце окликають на ім'я.
Першотравневі знамена
Над країною Китаєм
До знамен країни Індії шумлять.
З нами пісня наших друзів.
Пам'ятаймо, як змагаються вони!... [15, с.1].

Не забували сценаристи свята й про демонстрацію успіхів радянського будівництва. Перше травня оголошувалось "торжеством наших перемог та ...підсумків" [12, с.8]. Якщо у 1929 р. заслуга у перемогах приписувалась ще трудящим країни, без згадки про їхнього натхненника (у

всьому травневому номері "Луганської правди" (1929 р.) – жодної згадки про Й. Сталіна), то з початку 1930-х рр. до теми успіхів і перемог додалося прославлення великого вождя. У 1934 р. травнева преса рясніла матеріалами про те, що: "На вулицях і майданах сіл і міст Радянського Союзу відзвучали першотравневі рапорти всесвітньо-історичних успіхів єдиної в світі країни пролетарів. Велетенськими кроками, поборюючи всі труднощі, крокує наша країна до безкласового соціалістичного суспільства... багаточисленні колони трудящих СРСР демонстрували свою безмежну відданість більшовицькій партії та великому вождю товаришеві Сталіну" [14, с.1].

Першотравень використовувався також і для пропаганди нових міфів про відчайдушну і одностайну революційну боротьбу українських трудящих проти царського режиму. У художній або документальній формі до населення доносились героїчні розповіді про недалеке минуле. Батько маленького Петрика, героя оповідання, вміщеного у травневому номері "Луганської правди" (1929 р.) розповідає сину з приводу свята про свою героїчну молодість, боротьбу з білогвардійцями, загибель матері від рук бандитів. Син слухає і обіцяє собі бути гідним батькової слави [12, арк.7]. З приводу свята преса публікувала також спогади старих більшовиків, на кшталт оповідання робітника харківського заводу "Серп і молот" тов. Киянова "Як ми святкували перше травня" (1936 р.), в якому він розповів про те, як до революції робітники міста збирались таємно у лісі, з яким захопленням слухали Артема, яку симпатію мали до більшовиків [16, с.5.]. Не менш популярною темою в другій половині 1930-х рр. стала причетність вождя до всіх знакових історичних подій доби революції. У травневому номері дитячого журналу "Піонерія" за 1939 р. на другій сторінці було вміщено нарис Я. Гримайла "Перше травня", в якому розповідь про перше святкування супроводжувалась історією про Й. Сталіна, який у 1912 р. написав першотравневу листівку [17, с.2].

Важливою складовою інтернаціоналістичного дискурсу з українською специфікою було положення про те, що пролетарям республіки необхідно, відчуваючи солідарність з іншими національностями, разом із тим посилити "більшовицьку пильність в боротьбі з рештками капіталістичних елементів, зокрема в боротьбі з ліквідацією недобитків контрреволюційного українського націоналізму" [18, с.1].

Але найбільш рельєфно у формі святкування Першотравня проступила тема воєнізації суспільства. Заклики до єднання з пролетарями всіх країн доповнювались показом воєнної могутності СРСР. Під час святкового маршу 1929 р. у м. Луганську запрошені доповідачі з трибуни повідомили мешканців та гостей міста про "військову небезпеку, що загрожує нам, і про необхідність дати відсіч спробам наших класових ворогів зірвати наше соціалістичне будівництво" та завірили "партію та уряд, що червоноармійці знають свій обов'язок, стійко стоять на захисті нашого соціалістичного будівництва". Бойовий клич "Хай живе Червона Армія" було підхоплено всією площею [12, с.8]. Першотравнева

демонстрація супроводжувалась прийняттям присяги новобранцями [12, с.8]. У 1930-х рр. присяга була обов'язковим елементом дійства: "щороку в день Першого травня... молоді бійці Червоної Армії складають Комуністичній партії, радянському урядові та міжнародному пролетаріатові урочисту присягу вірно й чесно служити справі світової пролетарської революції, самовіддано захищати соціалістичну батьківщину – СРСР", – підкреслювалось в українській пресі [19, с.2]. У 1934 р. мілітаризаційний зміст свята виступає більш рельєфно. Республіканській журнал Тсоавіахіму "На варті" з приводу святкування зазначав, що робітники світу "відзначатимуть цей день мобілізацією і бойовим оглядом своїх сил", оскільки внаслідок "кризи світового капіталістичного ладу", "справа явним образом іде до нової війни" (цитата Й. Сталіна). Обґрунтувавши положення, що "рішучі схватки між світом експлуататорів і світом експлуатованих швидко наближаються", автор передової статті закликав зміцнити оборонспроможність країни [18, с.1]. Заява про те, що "радянська влада провадить мирну політику", парадоксальним чином поєднувалося із наступним: "але зовсім ясно, що справжній мир, цілковите припинення імперіалістичних воєн може настати тільки після знищення капіталізму, тому ми, борючись за мир, повинні всіляко зміцнювати... бойову могутність Червоної Армії" [18, с.3]. Серед Першотравневих гасел, визначених ЦК ВКП(б) у 1934 р., почесне місце займав заклик "Хай живуть робітники і селяни, об'єднані в бойову організацію Тсоавіахем, що мобілізує мільйони на боротьбу за міцну оборону радянських кордонів!" [20, с.2]. Особливо чітко і загрозово це проявилось напередодні II світової війни. Навіть один з дитячих журналів у травні 1939 р. друкує на першій сторінці недвозначні вірші про свято, які закликають до мобілізації зростаюче покоління:

...вперед поглянеш ти – колони
Рікою хвильною течуть,
І грізну пісню оборони
Ген за майданом – в полі чуть;
Назад обернешся – з параду
Вертаються броневики
Гармати й танки сунуть ззаду,
І на машинах мчать полки;
Це все твоє, це все для тебе...
Зумій же гідно в час негоди
Цей мир і спокій боронить
І стяг священної свободи
Новою славою укрить;
І поки небо світле й чисте,
І сурми в похід ще не звать –
Ім'я пілота і танкіста
В ім'я республіки здобудь! [21, с.1].

Візуальні образи доповнювали текст – вірш оточували портрет Й. Сталіна поруч з маршалом К. Ворошиловим та фото, на якому зображено, як Червоною площею рухаються танки [22, с.1].

Під час святкування також плідно експлуатувався концепт "влада як захисник та кращий друг радянських дітей". Описуючи чергове святкування у 1934 р., республіканська преса зазначала: "Безмежна любов до дітей з боку комуністичної партії та уряду. Ось Першотравень у Харкові. Де ще, крім нашої країни, можна побачити такі щасливі, радісні обличчя багатотисячної дівори, що в стрічках та квітах крокує пліч-о-пліч з батьком – господарем нашої країни. Ось урядова трибуна. Кращі керівники партії й уряду – т.т. Косіор, Постишев, Петровський, щільно оточені дітьми, розпитують їх про життя, про їхні потреби. Для дітей СРСР широко відкриті двері парків, стадіонів, театрів, кіно, майданчиків, таборів, санаторіїв... [14, с.2]. Завдання тиражування образу "вдячні владі щасливі українські діти на демонстрації" активно підхоплювалось на місцях. Вже наступного року напередодні травневого свята районний актив комсомолу Нікопольщини надіслав секретарю ЦК ЛКСМУ С. Андрєєву листа з такою обіцянкою: "зобов'язуємося до 1 травня вивести колони своїх піонерзагонів усіх у галстуках з загоновими знаменами, ланковими прапорцями, горнами і барабанами [23, арк.15]. У 23.04.36 р. секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев, відомий як "кращий друг українських дітлахів", від свого імені розіслав секретарям обкомів КП(б)У, обкомів, міськкомів ЛКСМУ, головам міськрад листа, в якому відзначив таке: "Через кілька днів ми будемо святкувати 1 травня. Було б добре, якби день 2 травня став днем гулянь, радощів і веселощів дітлахів. Слід було б надати у містах в цей день дітям всі сади, парки, сквери, площадки; увечері треба ці сади, парки, сквери ілюмінувати; гуляння мусить продовжуватися приблизно до 9 години вечора. Має бути якомога більше музики. Слід підготувати виступи дітей в порядку самодіяльності – у садах, скверах, площадках. ...Слід організувати в цей день дитячі мітинги, на яких діти повинні розповісти про роботу піонерзагонів, про навчання, про роботу форпостів тощо [24, арк. 10–11].

Однак, не покладаючись лише на емоційне задоволення, уряд піклувався й про інший вид задоволення – для відчуття справжнього свята населення треба було нагодувати. У 1929 р. провідні педагоги СРСР радили під час святкування з вихованцями дитячих будинків покращити "харчування .. хоча б додаванням третьої солодкої страви" [25, с.5]. Але не тільки діти потребували святкового покращення харчування. У 1932 р. Центральна комісія зі святкування наказала ВУРПСу, НК Постачання, та ВУКСу вжити заходів до повного забезпечення трудящих квітневою нормою продуктів харчування і "встановити повсякденний і оперативний контроль за виконанням рознарядок і доведенням продукції до споживача" [26, с.114]. 22 квітня 1934 р. з ініціативи П. Постишева "задля задоволення підвищеного попиту на різні промтовари та продукти, у зв'язку з наступаючим Міжнародним святом 1 травня, а також з метою впровадження у побут трудящих Радянських передсвяткових базарів, що

забезпечуватимуть не тільки товарне, а й культурно-побутове обслуговування трудящих на Коомунальному ринку м. Харкова відбувся перший передсвятковий базар. Цей захід мав такий успіх, що було вирішено збільшити час його проведення з 3 днів до 8 [27, арк.42–54]. У 1935 р. готуючись до 1 травня, ЦК ЛКСМУ постановою від 4 квітня притяг до підготовки і проведення передсвяткових базарів всі обкоми і міськкоми ЛКСМУ [28, арк.2]. У 1936 р. з приводу Першого травня та інших свят святкова комісія ЦК КП(б)У прийняла рішення "збільшити торгівлю всієї харчової мережі на 2 години", відзначивши, що "у великих промислових містах продуктові магазини повинні працювати до другої години ночі, промтоварні – до 22-ї години, на травневі свята чергові магазини працюють цілодобово", "всім торговим організаціям організувати продаж бутербродів, пиріжків, сосисок, тістечок, яблук, морозива, цигарок у спеціальних павільйонах, тачках, автомобілях, ларьках, обслуговувати демонстрацію і місця загальних гулянь" [29, арк.8]. Спеціальна телеграма №59/31оп за підписом голови РНК і секретаря ЦК КП(б)У наказувала торговельним організаціям "негайно викинути в магазини, базари, лотки харчові продукти, які є в запасі на базах" [29, арк. 9]. Отже, справжня організація радянського свята здійснювалась українськими чиновниками з урахуванням усіх факторів, що впливали на думки, настрої і почуття людини.

Але попри всю свою заангажованість і пропагандивність, Першотравень в уяві більшості пересічних громадян асоціювався із весною, радістю, теплом і світлом. Навіть серед аматорських віршів, що сотнями надходили до газет, серед плакатних фраз і гасел, можна було зустріти щирі рядки, в яких скрізь труднощі доби пробивався весняний, бадьорий настрій:

Пускай на затылке
Обшарпана кепка,
Пускай у подружек
Затаскан платок
Сегодня смеемся
Дружно и крепко... [30, с.7]

Традиція "маївок", що проводились на природі, давала можливість відпочити, зустрітися з друзями і побенкетувати "у складчину". Ці теплі зустрічі додавали святу більше емоційності, затишності, що не могло не накласти свій відбиток на позитивне сприйняття як самого 1 травня, так і тих ідей, що завдяки йому доносила влада до населення республіки. Отже, свято повинно було, крім політичного інформування, надати радісні переживання суспільству, створити в його представників емоційне піднесення, що в результаті сприяло усвідомленню і закріпленню політичного змісту цієї дати.

Таким чином, була вироблена форма масового свята, яка впродовж всього періоду формування тоталітаризму постійно вдосконалювалась і завжди використовувалась як можливість ефективного впливу на суспільство. Не останню роль в цьому відігравали обов'язкові доповіді та гасла, які містили кон'юнктурні "політично актуальні" вислови. Але

головнішим було те, що за допомогою політичного свята була створена "матриця емоційних стереотипів" [31, с.85], що формувалась з дитячого садка і була покликана закріпити на рівні рефлексів почуття захоплення, відданості й радості, не пов'язані з підключенням інтелектуальних центрів людини. В українському суспільстві впровадження нової святкової культури стало засобом, який ефективно використовувала влада з метою його трансформації, що полягала, насамперед, у соціокультурних та ціннісних змінах. Панування у культурі святкування, контроль над символічним простором дозволяли формувати в масовій свідомості вигідну владі картину світу.

Література

1. **Некрылова А. Ф.** Традиции русской культуры в массовых народных праздниках / А. Ф. Некрылова // Традиционная народная культура : (сб. информ.-аналит. материалов) / Гл. информ.-вычисл. центр [ред. и сост. И. Горбатова]. – М.: ГИВЦ МК РФ, 1995. – 85 с.
2. **Мазаев А. И.** Праздник как социально-художественное явление. Опыт историко-теоретического исследования / А. И. Мазаев. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
3. **Руднев В. А.** Советские праздники, обряды, ритуалы / В. А. Руднев. – Л.: Московский рабочий, 1984. – 142 с.
4. **Немиро О.** В город пришел праздник. Из истории художественного оформления советских массовых празднеств / О. Немиро. – Л.: Аврора, 1973. – 111 с.
5. **Келлер Е. Э.** Праздничная культура Петербурга: Очерки истории / Е. Э. Келлер – СПб.: Михайлов, 2001. – 319 с.
6. **Малышева С. Ю.** Советская праздничная культура в провинции: пространство, символы, исторические мифы (1917–1927) / С. Ю. Малышева. – Казань: Рутен, 2005. – 398 с.
7. **Дианова Е. В.** Советские праздники 1920-х годов и центры традиционной культуры Карелии / Е. Дианова // Рябининские чтения. Материалы научной конференции по изучению народной культуры Русского Севера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kizhi.karelia.ru/specialist/pub/library/rjabinin2007/2_ethno/dianova.htm.
8. **Рольф М.** Советские массовые праздники / М. Рольф. – М.: РОССПЭН, 2009. – 439 с.
9. **Дмитрієнко М. Ф.** Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень / М. Ф. Дмитрієнко, Я. А. Солонська // Укр. іст. журн. – 2002. – №3. – С.34–61.
10. **Бутакова Є.** Радянські фізкультурні та спортивні свята як об'єкт вивчення геортології: історико-джерелознавче дослідження на фотодокументах 20-х рр. ХХ ст./ Є. Бутакова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – №13. – С.194–196.
11. **Шаповалов С. Н.** Советские революционные праздники в 1918–1920-е гг. [Электронный ресурс] / С. Н. Шаповалов // Теория и практика общественного развития. Исторические науки. Электронное периодическое издание. – 2010. – №1. – Режим доступа: <http://www.teoria-practica.ru/index.php/2010-1/204-2010-03-30-04-36-45/421-shapovalov>.
12. **1 мая** в Луганске // Луганская правда. – 1929. – 1 травня.
13. **Когда** плакал отец // Луганская правда. 1929. – 1929. –

1 травня. 14. **Гасла** першого травня пролунали на всесвіт // Дитячий рух. – 1934. – №8. 15. **Канєвський Д.** "Пісня" / Д. Канєвський // Піонерія. – 1935. – №4. 16. **Як** ми святкували перше травня // Піонерія. – 1936. – №4. 17. **Гримайло Я.** Перше травня / Я. Гримайло // Піонерія – 1939. – №5. 18. **Свято** Міжнародної пролетарської солідарності // На варті. – 1934. – №4. 19. **Висоцький Д.** ...Я – син трудового народу... / Д. Висоцький // На варті. – 1934. – №4. 20. **На варті.** – 1934. – №4. 21. **Муратов І.** Перше травня / І.Муратов // Піонерія. – 1939. – №5. 22. **Піонерія.** – 1939. – №5. 23. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.7, оп.1, спр.1306. 24. **ЦДАГОУ**, ф.1, оп.20, спр.6836. 25. **Угарова Е.** Готовьтесь к 1 мая / Е. Угарова // Детский дом. – 1929. – №3. – С.3–5. 26. **ЦДАГОУ**, ф.7, оп.1, спр.783. 27. **ЦДАГОУ**, ф.1, оп.20, спр.6574. 28. **ЦДАГОУ**, ф.7, оп.12, спр.704. 29. **ЦДАГОУ**, ф.1, оп.20, спр.6836. 30. **Бесхитростные** строки // Луганская правда. – 1929. – 1 травня. 31. **Щербинин А. И.** Тоталитарная индоктринация: у истоков системы. Политические праздники и игры / А. И. Щербинин // Политические исследования. – 1998. – №5. – С.79-96.

Гогохія Н. Т. Символическое пространство тоталитарных массовых праздников (на примере празднования 1 Мая в Советской Украине в 1929–1939 гг.)

Анализується процес празднования Первого Мая в Украине в 1929–1939 гг., его функции, содержание и символика.

Ключевые слова: тоталитаризм, праздничная культура, массовые праздники, символика празднования.

Гогохія Н. Т. Символічний простір тоталітарних масових свят (на прикладі святкування 1-го травня в Радянській Україні у 1929–1939 рр.)

Аналізується процес святкування Першого травня в Україні у 1929–1939 рр., його функції, зміст та символика.

Ключові слова: тоталітаризм, святкова культура, масові свята, символика святкування.

Gogokhiya N. T. Symbolic space of totalitarian mass holidays (on example of celebrating the 1 of May in the Soviet Ukraine in 1929–1939)

The process of celebrating the First of May in Ukraine in 1929–1939, its functions, content and symbols is being analyzed.

Keywords: totalitarianism, celebrating culture, collective celebrates, the symbols of celebrating.